

Sjælland, *koldeurt* SFyn sml. *anemone* (s. 167); *saltsyreurt* eller *syresalturt* er apotekernavne.

LITTERATUR: 689 2,166–69.

LÆGEMIDLER

Bladsaften læger blegner i munden (1533; 1). Simon Paulli 1648,138: heraf tilbereder apotekerne et middel til koldfeberpatienter, der mistede appetitten, stiller også deres tørst; til samme kan anvendes destilleret vand af planten; dette blandet med alun bruges til mundskylning for blegner og sår; nogle lader deres børn tygge bladene for blegner («torsk») i munden eller på tungen.

Vandafkog giver en kølende og styrkende drik (2), bladene læsker under feberanfald (1771; 3). Mælk koaguleret med bladsaften indtages mod galde-, måske også kønssygdomme (4). Planten virker kølende, fortyndende, mod forrådnelse og skørbug (5). Urten anføres i farmakopeen 1772.

LITTERATUR: (1) 703 13b; (2) 696 1761,294; (3) 1008 4,1916,598; (4) 739 2,1800,779; (5) 398 1806, 445 og 1821,510.

DIVERSE ANVENDELSE

Når de vejfarende bliver tørstige og ikke har eller kan få noget drikkeligt, tager de »en håndfuld eller to eller flere, tygger og æder dem ... hvilket i al sandhed er langt bedre og sundere end det, som en del andre gør, hvilke går til vandbækken og tit drikker deraf vand, som er urent og skident« (1648; 1).

Bladene anbefales 1771 som salat (2); de spises på smørrebrød (3), men tilsættes salaten for store mængder, kan det skade nyrerne (4). Børn spiser ofte de lysegrønne blade.

Navnet *malerurt* skyldes, at den er god til at tage pletter af linned med, »kvinder, som ikke har citronsaft og heller ikke kan få den, må bruge saften af denne urt« (1648; 1). Pletter på linned o.a. tøj fjerner husmødrene med plantens saft, eller bladene gnides mod pletten, hvorefter den grønne farve vaskes af (1761; 5).

Saften indkogt med køkkensalt giver et bundfald, som tørret til syresalt, surkløversalt, kan fjerne rust- og blækpletter på linned (6).

Når der kan ventes storm, står småbladene »op i vejret, ligesom de ville stride mod vejret«; et år med mange skovsyreblomster varsler megen slud og regn, få blomster et tørt og varmt år (1648; 1); landmanden bruger planten som »barometer«, mod regn folder bladene sig sammen (7).

LITTERATUR: (1) 697 138f; (2) 1008 4,1916,598; (3) 398 1806,443 og 1821,510; (4) 712 44; (5) 696 294f; (6) 739 2,1800,779; 398 1806,443; 282 1854,29f; (7) 696 1761,294f; 842b 1840,40.

PROSA OG POESI

Så spæd og følsom er den, at så snart en sky går over himlen, tager den sine forholdsregler... den lille, nervøse skovsyre har travlt ... hele skovbunden [kan] være som dækket af det fineste lysegrønne tæppe, oversået med tusinder af små hvide blomsterstjerner, der minder om små hvide krokus *Jens K. Jørgensen* og *K. Hee Andersen* (1).

Hvor syren flokkes om bøgens rod · i skoven dybest inde (a); »hvilke blomster skal jeg plukke?« · Skovbundsblomster! »Ja, men hvilke?« · Syreblomster med de hvide · alfeslør om skjulte stilke (b) *Chr. Richardt* (2). Oxalis, denne vårens lyse fe, · den skønneste af alle spæde blomster *Sigfred Pedersen* (3). Skovsyre! Tag din lille fine bluse · med striber! – kan du ikke helt forstå · det store budskab, som du hører bruse, · er du dog glad, når du har blusen på *Helge Rode* (4). Den hvide syre, · der bærer som blad · tre hjerter, der aldrig skal skilles ad, · sprang ud som stjerner · i natmørkt mos *Hans Hartvig Seedorff* (5).

LITTERATUR: (1) 462 13; (2) a 766 84,b 766c 5; (3) 707b 21; (4) 776d 36; (5) 821d 14.

Hør, *Linum usitatissimum*

bliver 30–60 cm høj, har små lancetformede blade og øverst en top af temmelig store lyseblå (eller hvide) blomster; den runde kapsel indeholder normalt 10 frø.

Arten deles i to varieteter: OLIEHØR, *Linum usitatissimum* var. *humile*, der er lavere, og den højere SPINDHØR, *Linum usitatissimum* var. *vulgare* med mindre blomster og kapsler. – Den spæde VILD HØR, *Linum catharticum*, er ret almindelig på lermuldet og varm, sjældnere på tørveholdig jord.

Hør o. 1300ff (hør), fællesgermansk, oldnord. horr (om uspundet hör), navnet har sproglig forbindelse med de ved heglingen udredte og rensede tavebundter; indgår i mange stednavne: Hørhave 1507 Fyn, Hørland 1632ff Sønderjylland, Hørgård se s. 296, måske i Hørret 1473ff Ning herred (1). *Lin* o. 1300ff (oldnord. lin), forhen på Als, SSjælland, Lolland, Bornholm, af uvis oprindelse, beslægtet med line, lineal og

Kone spinder med hånden. Kalkmaleri i Tågerup kirke, Maribo amt. Foto: Nationalmuseet.

linie, nu kun anvendt i ord som linned, linolie, linoleum, lingeri, jf. krinoline.

Færøerne: *lin*; i stednavnet Linteigar (2).

Frøkaplsen: *knevel* o. 1700ff, Jylland, Møn, Falster, Lolland, Bornholm – beslægtet med knippe, se siv bd. 1. (3).

Tre hørblomster i Tommerup kommunevåben 1976ff viser hørindustriens store betydning for kommunens senere udvikling.

LITTERATUR: (1) 148 3,10 og 12,61; (2) 751 219; (3) 689 1,874,876; om navnet lin: LIN 1953,11–15.

DYRKNING, FABRIKKER; OLIEHØR

På Bornholm er i lertøj fundet aftryk af hørfrø fra bronzealderen (1), fund af hørgarn og -lærred fra samme periode er dog sikkert indførte varer (2). Planten blev på Bornholm rimeligvis dyrket i yngre bronzealder (800–400 f.Kr.) men mest eller udelukkende som næringsmiddel, man spiste de olierige frø, evt. blandet med byg. Fra tidlig romersk jernalder kendes talrige frøaftryk i lertøj, oftest sammen med byg, og forkullede

frø; de udgjorde en væsentlig del af Tollundmandens maveindhold (ældre jernalder omkr. Kristi fødsel; 3).

Fra tiden før 1 årh. e.Kr. kendes ingen fund af danskavlet hørlinned; spindhørren må være kommet til landet fra Østeuropa, der stadig er tavehøravlens internationale tyngdepunkt (1), i Jylland kan den ikke påvises før et stykke ind i førromersk jernalder (4)

Hør bliver i 1200-t brugt som betalings- og byttemiddel (5). Den nævnes ikke i Skånske Lov (nedskrevet 1202–16), men dyrkes utvivlsomt på tofter og vænger. Allerede mod middelalderens slutning har dyrkningen fået et sådant omfang, at der 1312 svares tiende heraf i Århus stift (6). men først fra o. 1400 synes hørlærred at have fået betydning som handelsvare; hørrønnen bliver i middelalderen anvendt til håndklæder, viskestykker, duge, gardiner, dækkener (især til heste), sække og punge (7). 1506 gør fynske bønder indsigelse mod at betale tiende af hør (var ikke »korn«), men øvrigheden går dem imod (8).

Bestemmelser for høravlens findes i mange bylove, således 1546 for Horne Fyn og 1598 Holbæk amt om rødnings (9), 1592 for Agerskov: hørgården skal holdes »stærk og fast« ɔ: forsvarelig indhegnet, ingen må ruske hør, før alle er enige derom; 1601 for Rønninge Fyn: hørrønnen må ikke rødes i fælles vandingsteder, og 1648 for Avlum: hørgårdene skal holdes lukkede (10). Før og under enevælden søger regeringen med forordninger at støtte og udvide avlen, således 1629, 1669, 1687 og 1741. Christian IV lader hente frø fra høravlscenteret Riga til fordeling blandt sjællandske og skånske bønder og ansætter målere og vrager til at kontrollere hørhandelen samt pålægger købstædernes købmænd at føre godt frø. For at mindske den dyre import af oliefrø (til sæbe) bestemmer en forordning af 7/8 1687, at mindst en fjerdedel af bymarkerne skal sås med hør og hamp eller roer (= raps), overtrædelse medfører 2 rigsdalere i bøde for hver tønde land af fjerdeparten. Ifølge forordning af 14/8 1741 skal indberettes, hvilke købstadsjorder der har en beskaffenhed egnet til uden skade at blive tilsæt med hør, hamp eller tobak. Påbuddene synes dog ikke at have haft større virkning (11), o. 1800 avles ikke halvdelen af landets forbrug af hør og hamp, 1837 er blot 50 ha af købstadsjorderne besæet med hør og innet med hamp (2). 1746 indføres over Århus havn 534 skæpper hør og 1751 275 skp., udførselen var de nævnte år hhv. 23 og 20 skp. (12).

Parti af vævesalen i J. H. Rubens væveri på Rolighedsvej i København. Illustreret Tidende 11-4-1880.

Regeringen opfordrer fra 1748 til mere omhu med heglingen for at få fremstillet et finere lærred (som det importerede); der oprettes hegleskoler og linnedvæverier i København (1771), Næstved og Åbenrå, samtidig kommer importforbud for udenlandske hegler, der ofte var bedre end de danske, først 1786 konstrueres et anvendeligt redskab. Efter 1780 starter på regeringens initiativ hørespinderier rundt omkring i landet, efterhånden tilsluttet heglerier og væverier, de største fabrikker anlægges på godset Gudumholm og grevskabet Lindensborg, begge i Ålborg amt, Holsteinborg SSjælland samt 1785 Brahetrolleborg på Fyn, m. fl. (13). 1777 lader konferensråd Niels Rydberg i Køng ved Næstved oprette et hørespinderi, som o. 1800 har en betydelig produktion, året efter endnu et i nabobyen Ring (14).

Det var Rydberg, som sørgede for, at den unge Henning Schroll 1779–90 kunne besøge Tyskland, Holland, Belgien og Skotland for at samle erfaringer om hørrens dyrkning og behandling. 1793 købte Schroll med statstilskud Bækkelund

og Lykkenssæde under Brahetrolleborg, en nybygget gård »Lykkenssæde« blev omdannet til et snart bekendt »høravlslingsinstitut«. 1803 udkom et prisskrift af C. G. Rafn: »Om Høvavlens vigtighed for Danmark, dens Tilstand paa Høravlslings Institut Lykkenssæde i Fyen, samt om Hørrens bedre Dyrkning og Behandling i dette Institut fremfor andetsteds i Danmark«. Det modtog fra 1815 unge mennesker (fritaget for militærtjeneste) fra hele landet til en fire-fem-årig uddannelse »for til fuldkommenhed at lære den forbedrede hør- og hampeavl«. I instituttets skole undervistes også i bl.a. skrivning, regning og læsning, efter læretiden kunne de få udbetalt 100 rigsdalere til køb af egne redskaber og maskiner samt 20–30 rgd. årlig i 8–10 år, og et rentefrit lån på 300–400 rgd., når de for egen eller andres regning drev forbedret høravsl på mindst 1 skp. land og avlede mindst 24 lispund (a 8 kg). Frø til den første udsæd blev forskrevet fra Riga og Holland.

1805 oprettedes høravlsinstitutter i Køng og Åbenrå ledet af elever fra Lykkenssæde; linned-

fabrikken ved Brahetrolleborg ophørte snart, men hegleriet og spinderiet overførtes til Lykkenssæde. Fra 1809 avlede Schroll hør på årligt gennemsnitligt 30 tdr. land, årene 1794–1828 blev besået ialt godt 730 tdr. land med 543 tdr. hørfrø. 1812 udsendte han en »Praktisk Vejledning til Høravling og Hørrens Bearbejdelse indtil Heglingen«, der gratis uddeltes til almuen. Ialt udgik i Schrolls tid henved hundrede lærlinge fra instituttet. Dets nytte var åbenlys: bonden rødede sin hør bedre, tørrede den mindre, såede ikke så tykt, brugte rent frø og gjorde sig i det hele taget mere umage end før for at behandle hørren så godt som muligt. Der blev også avlet mere hør. Efter Schrolls død 1833 overtoges Lykkenssæde af sønnen Gustav, sommeren 1840 havde instituttet 15 lærlinge. Det nedlagdes 1863 (15).

Produktionen af hörgarn, lærred og linolie var o. 1800 »af yderste vigtighed« for landet, men avlen for lille og ofte af ringe kvalitet, hvorfor der stadig måtte indføres betydelige mængder: til Danmark, Norge og hertugdømmerne årlig 10.000 skippund (a 8 kg) hør og 6000 skp. blå repræsenterende en værdi af 300.000 rgd.; man beregnede, at hele forbruget kunne høstes på 12.800 tdr. land og ville koste 2–3 tønder guld i arbejds løn, rigtigt dyrket skulle hver tønde land kunne give avleren 40 rgd. i fortjeneste. Der fandtes tre heglerier i hovedstaden og fire i provinserne, de forarbejdede årlig 343.000 pund hør, mens fire hør linnedsfabrikker (væverier) på ialt 55 vævestole producerede 25.000 alen lærred og drejl, fra Ålborg udførtes for 40.–60.000 rgd. til København og Norge, det danske Manufakturhandels-Institut indkøbte 1793 for 6.700 rgd. udenlandsk lærred; kun på få virksomheder blev spundet garn (16). Flere møller i Slesvig og ved hovedstaden pressede linolie til fernis, sæbe, oliefarver, bogtryksværte og belysning, presseresterne tjente som foder (17). Før udskiftningen havde de fleste gårde og mange husmænd et hørstykke, men endnu 1810 hedder det, at Danmark trods almindelig høravl hvert år må betale 5–6 tønder guld for udenlandsk lærred, linolie og hørfrø (18).

De nævnte skoler udsendte »hørsvingere«, som efter hollandske eller flamske metoder lærte folk den rigtige hørberedning. Skolelærerne blev pålagt at virke med eget eksempel til avlens fremme. Det kgl. danske Landhusholdningsselskab uddelte i 1800-t cirka 150 præmier for hør dyrkning, 1831–33 lod Rentekammeret årlig uddele 15 tdr. frø blandt bønder i Odense, Vejle og Randers amter (19).

Arealet kulminerede 1837–38 med ca. 7.700 ha spindhør, men allerede i 40'erne gik det stærkt tilbage, 1861 blev avlet hør på ca. 4.000 ha.

I Jylland havde navnlig St. St. Blicher bidraget til at fremme høravlen. 1824–45 udfoldede Ringkøbing amts landøkonomiske selskab mange anstrengelser for i VJylland at udvide og forbedre produktionen af taver til linned (20), på halvøens østside var især Vær sogn kendt for sin høravl, der indbragte flere Stensballe bymænd præmier fra Landhusholdningsselskabet (21). På Fyn dyrkedes mest hør i Lunde, Skam og Skovby herreder, Fyns Stifts patriotiske Selskab forskrev 1825ff frø af bedre sorter og spirekvalitet fra Riga, gennem nogle år fik også Fyn frø som en kongelig gave »at fordele efter bedste skøn«. 1825–30 indkøbtes over Odense toldkammer årlig ca. 120 lispund (a 8 kg) beredt hør og udførtes 164 tdr. frø, men 1824–38, da avlen var på højdepunktet, hhv. 13 1/2 lispund og 2.319 tdr. (22). – Agersø og Omø i Storebælt var fra gammel tid kendt som gode hørlande. Før og under Christian IV (1600-t) lod lensmanden på Korsør slot hvert år så hør på Agersø; »høravlen drives på Agersø med god nytte til bøndernes nødvendighed« (1778) (23).

Gårdenes udlæg med hør var forholdsvis stort, der skulle avles til sønners og døtres udstyr, en del af tyendes løn betaltes med lærred eller det fik (de fleste steder) sået en portion frø i husbondens mark (24): de bedste tjenestefolk hver 1/2 skp. frø, yngre karle, piger og koner på høstarbejde et fjerdingkar. Bonden trådte med træsko mærker omkring *hørpletten* og såede hist og her en halv snes *skerbyg* (Jylland, på Fyn hed det at *sætte dol*) der groede op som duske og ikke kunne flyttes som f.eks. pinde; ved ruskningen blev pigernes hørknipper forsynet med et mærke, og husbonden skulle forarbejde den helt eller delvis (indtil skagningen), men på NFyn kørtes den undertiden direkte fra marken til pigens hjem (25). Husmanden kunne for et par dages arbejde få sået et lignende parti hør (NFyn; 26), på Møn havde også smed, skomager, skrædder og væver et hørstykke hos bønderne (27).

Det hedder i Landhusholdningsselskabets årsberetning 1850, s. 82ff, at den danske linnedhusflid iflg. indhentede erklæringer ikke kan konkurrere med fabriksvævet linned og udenlandsk bomuldstøj, som både er bedre og billigere. Den hjemlige produktion må derfor toldbeskyttes. På Fyn var høravl og linnedvævning forhen en vigtig indtægt for Odense amt, men kun fordi